

НОВ ТИП СРЕБЪРНА МОНЕТА НА ИМПЕРАТОР МИХАИЛ VIII ПАЛЕОЛОГ (1258 – 1282)? ОТ СРЕДНОВЕКОВНИЯ ШУМЕН

Женя ЖЕКОВА

Монетите на императорите от династията на Палеолозите са все още сред най-загадъчните монетни издания на Византийската империя. Трудни за идентификация, с неугледен външен вид, те създават проблеми при отнасянето им към конкретен владетел. Изненадващо, но точно в периода, когато Византия изживява своя последен културен апогей, известен като „Палеологов ренесанс“, характеризиращ се с изключителни шедеври на фресковата живопис, иконите и художествените произведения, монетите са груби, лишени от класическата елегантност на Комниновата епоха. При голяма част от емисиите, особено тези отсечени в последните 100 – 150 години от съществуването на империята, стилът е схематичен, далеч от всякаква художествена естетика. Изследователите на тези монети обясняват това явление с монетния стандарт на епохата и донякъде с ниската квалификация на гравьорите на матриците, а и на самите монеторезачи (Grierson 1999, 11).

Монетата, обект на настоящата публикация, е намерена от частно лице през 2016 г. и веднага е придобита за колекцията на РИМ – Шумен¹. Открита е в депата от земна маса, изхвърляни в района на Шуменската крепост по време на археологическите разкопки, продължили до 90-те години на XX в.

Монетата е сребърна, плоска, с размери – д. 19/20 мм; т. 1.26 г. От периферията ѝ е отчупен фрагмент, който е приблизително ¼ от ядрото (**табло XLVI 3**). Реалното ѝ тегло приблизително би трябвало да е около 1.65 – 1.70 г. Описанието е следното:

Лице: бюст на Исус Христос анфас, с кръстат нимб и мантия, в д. р. държи евангелие, а л. р. вероятно е вдигната за благослов. Брадата и нимбът са предадени точковидно. Върху корицата на евангелието

---

¹ ИМШ/НЗ – инв. № 15665.

също има точковидна украса. Вдясно от главата му се вижда сиглата ХС. Под нея – три бисера, разположени пирамидално.

Опako: вдясно се вижда права фигура на Богородица, която с л. р. коронясва стоящия вдясно от нея владетел. Владетелската фигура е запазена от кръста надолу. Богородица е с мантия и мафорий. Д. р. е свита пред гърдите. От императорското изображение се вижда долната част на дивитисиона и акакията, която държи в д. р. Под свитъка има украса от преплетени растителни орнаменти. Вдясно от Богородица – ΘV; вертикално се чете следният надпис: ОП . | ΛΕ | ΟΛ | ΟΓ.

Стилът на емисията определено е византийски, но справката в нумизматичната литература не показва наличието на такъв монетен тип. Въпреки че монетата е фрагментирана, изображенията са достатъчно запазени, за да се направи опит за нейната идентификация. За това спомага и запазеният вдясно от Богородица надпис, който категорично я верифицира като Палеологова емисия. С кой император от династията на Палеолозите може да се свърже?

Първият император и основател на тази династия, властвала във Византия през последните двеста години от нейното съществуване, е Михаил VIII Палеолог (Михаил Дука Ангел Комнин Палеолог). Михаил VIII (1258 – 1282) е владетелят, който успява да възстанови Византийската империя и да сложи край на продължилото 57 години господство на латинците. На 15 август 1261 г. той влиза тържествено в Константинопол, където по-късно е коронясан за византийски василевс. Провъзгласява сина си Андроник за съимператор, като с този акт окончателно полага основите на новата династия (Божилов, Билярски, Димитров, Илиев 1997, 371 – 372).

Монетосеченето на Михаил VIII Палеолог се състои от четири номинала, между които обаче съществуват големи различия. Три са със скифатна форма – златна перпера, сребърна и медна скифата, а четвъртият е плоска медна монета, известна като тетартерон. До този момент са регистрирани около 17 типа от сребърното му монетосечене, което е изключително рядко. Едно от обясненията, които съвременните нумизмати дават за това явление, е липсата на сребро при Андроник II, което води до изтеглянето и претопяването на сребърните скифати на неговия предшественик (Grierson 1999, 112).

Сребърното монетосечене на Палеолозите може да бъде разгледано в три времеви диапазона. Първи – период на скифатни аспри (1261 – 1294?), втори – на василикона и неговите фракции (1304 – 1367) и трети – на ставратона и неговите фракции (1367 – 1453) (Grierson 1999, 48). Със сигурност нашата монета не попада в последния период – нито метрологично, нито стилово, така че ще се опитам да потърся връзката ѝ с номинали от първия и втория времеви диапазон.

Сребърните скифати на Михаил VIII са отглас на въведения още от Алексей I Комнин номинал електронова скифата. И въпреки че

монетите би трябвало да са от електрон, анализът на металното съдържание на сплавта, от която са отсечени, сочи високо съдържание на сребро – между 90 – 99 %. Теглото им варира между 1.5 – 2.5 г, но има екземпляри, които достигат до 3 г (Grierson 1999, 112). Монетите на Михаил VIII се сечат в четири монетарници – Магнезия, Константинопол, Тесалоника и Филадельфия. Магнезия емитира емисии в ранните години от управлението му, преди отвоюването на Константинопол (1258 – 1261). Всички златни и сребърни монети са отсечени в Константинопол след 1261 г.² Ранните перпери (до 1261 г.) са емитирани в Магнезия. Много от иконографските типове на сребърните монети се срещат и при медните скифати, което предполага, че с едни матрици са сечени емисии и от двата метала.

При следващия владетел Андроник II (1282 – 1328) се сечат три номинала от сребро – сребърна скифата, сребърен василикон и половин василикон. Последните два номинала са нововъведение за византийската нумизматика. Започват да се сечат след 1304 г. по образец на венецианския грош (дукат). Общото за иконографския тип на василикона е представянето на Исус Христос на трон за лицевата страна и двамата владетели – Андроник II и Михаил IX, прави, в цял ръст, за обратната. Надписът около двете фигури е кръгов. По-късно в иконографията на василикона навлизат и други сюжети. Диаметърът е 19 мм, а теглото – 2.01 г (Grierson 1999, 139 – 140).

Сребърната скифата е унаследена от монетосеченето на Михаил VIII. До този момент е известен един единствен екземпляр, който е в колекцията на Саймън Бендъл (Bendall 1988, № 129). На лицевата страна е представен бюст на Исус Христос, а на обратната до-поясни фигури на двама императори, държащи помежду си кръст. Фигурата вляво е по-малка, без брада – Михаил IX, а вдясно е представен Андроник II, по-едър и с брада (**табло XLVI 4**). Саймън Бендъл счита, че това е коронационна емисия от 1294 г., поради което Михаил IX заема почетното ляво място, вместо полагащото му се като съвладетел дясно. Бендъл допуска, че сребърни скифати с името на Андроник II, сечени в периода 1282 – 1294 г., тепърва предстои да бъдат намирани (Bendall, Donald 1979, 45 – 47). Метричната характеристика на емисията е много близка до нашата. Диаметърът ѝ е 19/20 мм, а теглото 1.02 г. Тъй като липсва 1/3 от ядрото ѝ, оригиналното тегло ще да е било около 1.6 г. Като се вземе предвид фактът, че и при нашия екземпляр липсва 1/4 от ядрото, то реалното тегло също се доближава до това на сребърната скифата.

² Саймън Бендъл счита, че някои от златните емисии са сечени в Тесалоника и Филадельфия.

Възможно ли е шуменският екземпляр да е част от това коронационно монетосечене на император Андроник II Палеолог и на практика да бъде нов тип? Въпреки че неговите метрологични данни са сходни с тези на василикона, иконографията на монетата е в пълно противоречие с характерната за този номинал. Стилът на монетата определено не я доближава, а по-скоро я отдалечава от маниера на изпълнение на венецианските грошове, респективно на византийските василикони.

Всъщност проблемът при разглежданата тук монета възниква от това, че тя е плоска като василиконите, без обаче да носи техните иконографски белези, а от друга страна надписът вдясно от Богородица я характеризира като емисия на Михаил VIII Палеолог, който обаче не сече плоски, а само скифатни сребърни монети.

Филип Гриърсън акцентира на още една уникална сребърна плоска монета от колекцията на Ермитажа, която е изключение от скифатното монетосечене, характерно за епохата на император Михаил VIII Палеолог. На лицевата ѝ страна е изобразен Исус Христос на трон, а върху обратната страна права фигура на императора, държащ лабарум и акакия, а също и надпис с името и титлата (XМ ДЕСПОТНС О ПАЛЕОЛОГОС) (Табло XLVI 5). В контраст с останалите сребърни монети, които са скифатни, тази е плоска и с по-малък размер (19 мм). Реално тази емисия представлява първи тип василикон, въведен още от Михаил VIII, а не от Андроник II, както се считаше досега. Но тъй като теглото ѝ е доста по-високо от това на василиконите и се доближава по-скоро до скифатите (2.80 г), се приема, че тя е преходен тип, издаден в края на управлението на император Михаил VIII. Издаването ѝ цели да се избяга от наложената вече скифатна форма и да се възроди плоската, като се запази същото тегло (Grierson 1999, 113).

Този паралел е другата реална възможност за шуменската монета – да бъде сребърна емисия на император Михаил VIII Палеолог от това т.н. преходно монетосечене. Основание за това допускане е както характерното за емисиите на този император бюстово изображение на Исус Христос, така и характерният за същите вертикално изписан надпис. От надписа върху нашата монета е запазена само дясната половина, но и тя е достатъчна за да я идентифицира като емисия на император Михаил VIII Палеолог. Най-вероятно вляво би трябвало да се чете XМ ДЕСП (ОТНС).

Дори тези мои наблюдения и заключения да са погрешни, монетата е нерегистриран до момента тип, който влиза в научен оборот. Известно е и точното ѝ местонамиране. През XIV в. средновековният Шумен е вторият по значимост градски център в Търновска България. Има предположения, че в определен период от време е имал и столични функции (Жекова 2014, 504; 506). До този момент от тази крепост са регистрирани близо 50 Палеологови емисии от 25 монетни типа, което го прави града с най-висока концентрация на тези монети в Търновското царство след столицата.

От Шуменско са документирани и 8 колективни находки, съставени или съдържащи монети на императори от династията на Палеолозите (Жекова 2004, 155 – 156; Жекова 2016, 99 – 112). Местонамирането на съкровища с Палеологови монети, най-вече златни, в североизточните територии, е закономерно, имайки предвид факта, че в тези земи се произвежда основният продукт, който изнася Българското царство – житото. В този регион са и пристанищата, осъществяващи търговията с този ценен артикул.

Разгледаната в настоящото съобщение нова сребърна Палеологова монета, е още едно допълнение към разнообразното и все още непознато монетосечене на последната византийска династия.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

- Божилев 1997:** И. Божилев, И. Билярски, Х. Димитров, И. Илиев. Византийските василевси. София, 1997.
- Жекова 2004:** Ж. Жекова. Монети на Палеолозите (1258 – 1423) от територията на средновековния Шумен. – *Нумизматика и епиграфика*, 2, 2004, 143 – 158.
- Жекова 2016:** Ж. Жекова. Непубликувано съкровище от с. Хан Крум, Шуменско (XIV в.). – *Нумизматика, сфрагистика и епиграфика*, 12, 2016, 99 – 112.
- Bendall 1988:** S. Bendall. A Private Collection of Palaeologan Coins. Wolverhampton, 1988.
- Bendall, Donald 1979:** S. Bendall, P.J.Donald. The Later Palaeologan Coinage. London, 1979.
- Grierson 1999:** P. Grierson. Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection. Vol. V/1. Michael VIII to Constantine XI (1258 – 1453). Washington, 1999.

ТЕКСТ КЪМ ИЛЮСТРАЦИИТЕ:

- Табло XLVI 3.** Сребърна монета на Михаил VIII Палеолог (след 1261 г.).
- Табло XLVI 4.** Сребърна скифата на Андроник II Палеолог – **коронационно монетосечене от 1294 г.**
- Табло XLVI 5.** Сребърна монета на Михаил VIII Палеолог – т.н. преходно сребърно монетосечене.

NEW TYPE OF SILVER COIN OF EMPEROR MICHAEL VIII PALAIOLOGOS (1258-1282)? FROM MEDIEVAL SHUMEN

Zhenya Zhekova
(Summary)

The coin – subject of the work here presented – was found by a private person in 2016 and right away entered the collection of NHM – Shumen. It came from the landfills in the area of Shumen Fortress accumulated in the course of the archaeological excavations which lasted until 1990s.

The coin is struck in silver, flat, measuring 19/ 20 mm in diameter and 1,26 g in weight. A fragment has been broken from its periphery about $\frac{1}{4}$ of its blank.

The emission is definitely Byzantine in style; however, the inquiry in the numismatic bibliography did not show the existence of such a coin type. Although the coin is fragmented, the representations on it are clear enough for to make an attempt to identify it. The legend surviving right of Theotokos also helps relating it categorically to a Palaiologan emission. Who is the emperor from the Palaiologan Dynasty we can associate this coin with?

As a matter of fact, the problem with the piece in question comes with its flat design similar to the basilikons but not displaying their iconographic features; on the other hand, the legend right of Theotokos characterizes it as an emission of Michael VIII Palaiologos who did not mint flat coins but only silver scyphati.

The numismatic collection of the Hermitage houses a unique silver flat coin which is an exception of the scyphate coinage peculiar of the age of Emperor Michael VIII Palaiologos. Its obverse bears a representation of Jesus Christ enthroned, and its reverse – a standing figure of the Emperor holding labarum and akakia, and also a legend with his name and title: ΧΜ ΔΕCΠΟΤΗC Ο ΠΑΛΕΟΛΟΓΟC. In contrast to the other silver coins which are scyphati, this one is flat and smaller in size – 19 mm. As its weight is lower compared to the basilikons coming close to scyphati (2,80 g) an opinion has been accepted that it represents a transition type minted at the end of Michael VIII Palaiologos' reign. Its emission aimed to escape the scyphate form already imposed and to revive the flat design while keeping the same weight (Grierson 1999, 113).

The above parallel is the other real opportunity for Shumen coin – to belong to the silver emission of Emperor Michael VIII Palaiologos from the mentioned transition coinage. The grounds for this assumption lie on the bust representation of Jesus Christ characteristic of the emissions of this emperor as well as the vertically arranged legend also peculiar of them. Only the right half of the legend on our coin has survived and still it seems enough to identify it as an emission of Emperor Michael VIII Palaiologos. Most probably to the left it should be read: ΧΜ ΔΕCΠ (ΟΤΗC).

The new silver Palaiologan coin here discussed comes as a further addition to the varied and yet unknown coinage of this last Byzantine dynasty.